

Stručni članak

Primljeno 21. 4. 2021, prihvaćeno za objavljivanje 1. 6. 2021.

Doc. dr. sc. Mensur Malkić

JU Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu
direktor@medresasa.edu.ba

FUNKCIJA PAUZALNIH SIMBOLA U MUSHAFIMA

Sažetak

U našoj domovini Bosni i Hercegovini u opticaju su različite verzije mushafa u kojima postoje određene razlike u vezi sa upotrebom pravopisnih, tedžvidskih, pa tako i pauzalnih znakova i simbola, odnosno dijakritičkih znakova.

U ovom radu prezentirat ćemo značenje i funkciju pauzalnih simbola u mushafima medinske i istambolske ortografske verzije, koji su u širokoj upotrebi na našim prostorima, i ukazati na važnost poznavanja i razumijevanja njihove funkcije, kao i primjene pravila koja se na njih odnose, te komparirati pauzalne simbole u istim ajetima i njihovu upotrebu u mushafima medinske i istambolske ortografske verzije.

Ključne riječi: Mushaf, pauzalne i početne forme, kontekstualne forme, pauzalni simboli, dijakritički znakovi, tedžvid.

Uvod

Pauzalne i početne forme (*al-waqf wa al-ibtidā'*) su važan dio tedžvidske nauke koje čuvaju značenje kur'anskog teksta. Nauka o pauzalnim i početnim formama (*'ilm al-waqf wa al-ibtidā'*) je nauka koja definira i određuje mjesta gdje se učaj može zaustaviti, precizira ono što je ispravno i ono što nije ispravno prilikom zaustavljanja ili započinjanja učenja kao i način kako treba primijeniti pauzalnu i početnu formu. Jedan od osnova za pravilno učenje je primjena pravila preciziranih ovom naukom jer se na taj način slušaocu olakšava razumijevanje onoga što se uči od ajeta, bolje spoznaje svrha Govora i značenje Riječi i propisa, te ističe ljepota učenja i slušanja Kur'ana.

U Osmanovim mushafima¹ i prvim mushafima koji su prepisivani i umnožavani, pauzalni simboli, odnosno, dijakritički znakovi (*'alāmāt al-waqf*) nisu bili napisani. Oni su kasnije ustanovljeni od strane islamskih učenjaka s ciljem olakšanja učačima Kur'ana i ukazivanja na mjesta za zastajanje i različite vrste pauzalnih formi. To je bilo posebno važno za nearapske narode koji su primili islam.² S obzirom na to da su dijakritički znakovi nastali maksimalnim trudom islamskih učenjaka (*iğtihād*), oni imaju više različitih značenja. Te razlike su formalne, a ne suštinske prirode i imaju za cilj da pomognu i olakšaju učenje Kur'ana.

Pauzalni simboli u mushafima

Pauzalne i početne forme imaju izuzetno velik značaj za teđzvidsku znanost budući da utječu na značenja kur'anskih ajeta. Iz tog razloga islamski učenjaci su ponudili dijakritičke znakove za

¹ „Način pisanja Kur'ana u periodu objave uveliko je sačuvan zahvaljujući nastanku prvog mushafa u vrijeme hilafeta Abū Bakra, na osnovu kojeg je kasnije, pod pokroviteljstvom halife Osmāna, Kur'an ponovo napisan i umnožen u više primjeraka poznatih po imenu Osmānovi mushafi.“ Dževad Šošić, *Veza između kiraeta i Osmanove ortografije Kur'ana : (magistarski rad)*, Fakultet islamskih nauka : El-Kalem, Sarajevo, 2005, str. 7-8.

² Pauzalni simboli u mushafu imaju sličnu funkciju kao zarez, pravopisni znak u bosanskom jeziku, kojim se, radi lakšeg čitanja i boljega razumijevanja teksta, razgraničavaju odlomci različitoga karaktera i u različitoj mjeri samostalni. Općenito vrijedi da se međusobno tijesno povezane riječi, skupovi riječi i rečenice ne odvajaju zarezom. Granicu između pojedinih dijelova važno je pravilno obilježiti u pismu (u govoru to je pauza), jer o toj granici često ovisi značenje, kao npr. u rečenicama: *Ne vrijedi raditi!* – odnosno - *Ne, vrijedi raditi!* Zarezom se obilježavaju naporednost, naknadno objašnjenje, suprotnost, naročito isticanje, obraćanje i riječi ili izrazi kojima se izražava subjektivni odnos onoga ko piše prema sadržaju saopćenja. Unutar rečenice kao obavijesne jedinice koja je gramatički, značenjski i intonacijski cjelovita pojedini dijelovi (riječi, sintagme, izrazi, dijelovi koji imaju ulogu zasebne rečenice te čitave rečenice) mogu biti u nekoj mjeri samostalni, ili u izravnoj značenjskoj vezi. Samostalni dijelovi odvajaju se zarezom, dok se oni koji su u izravnoj vezi ne odvajaju. Na sličan način može se objasniti i funkcija pauzalnih simbola u mushafu s tim da, za razliku od zareza koji uvijek ima jednu formu, u mushafu svaki simbol ima različitu formu (obilježen je drugim harfom) i različitu, definiranu funkciju koja može utjecati na značenje kur'anskog ajeta u slučaju njegovog nepoštivanja. Vidi: Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2004, str. 131-138.

pauzalne forme, kako bi pravilno učili Kur'an i oni koji ne poznaju arapski jezik.³

U traganju za odgovorom na pitanje ko je ustanovio pauzalne simbole u obliku koji se, manje-više, i danas koriste u mushafima, došli smo do Ebu Abdullaha es-Sidžavendija,⁴ islamskog učenjaka u oblasti kiraeta i tedžvida.

Es-Sidžavendi je u uvodu knjige „Pauzalne i početne forme“⁵ naveo i pojasnio znakove za pauzalnu i početnu formu koji se i danas koriste u mushafima, a to su sljedeći:

- م : الوقف اللازم (*al-waqf al-lāzim*)
- ط : الوقف المطلق (*al-waqf al-muṭlaq*)
- ج : الوقف الجائز (*al-waqf al-ğā'iz*)
- ز : الوقف المجوز لوجه (*al-waqf al-muğawwaz li wağh*)
- ص : الوقف المرخص لضرورة (*al-waqf al-murahḥaṣ li darūra*)
- لا : ما لا وقف عليه (*mā lā waqfa 'alayh*)
- ق : لا وقف عليه والوقف صحيح (*lā waqfa 'alayh wa'l-wakfu ṣaḥīḥ*)

Oslanjajući se na ono što je Es-Sidžavendi, u svojim djelima o pauzalnim i početnim formama napisao, pjesnik Muhammed el-Bagdadi⁶ je sublimirao i u stihovima predstavio pauzalne simbole

³ Fadil Fazlić, *Mushaf Fadil-paše Šerifovića*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2004, str. 234.

⁴ Abū 'Abdullāh b. Muḥammad b. Ṭayfūr al-Ġaznawī as-Siğāwandī, godina i mjesto njegova rođenja nisu poznati. Živio je krajem petog i u prvoj polovini šestog stoljeća po Hidžri, za vrijeme Abbasijske dinastije, u gradu Gazni (pokrajina Horasan). Bio je učenjak iz oblasti kiraeta, tedžvida, tefsira i arapske lingvistike i gramatike. Na ahiret je preselio 560. godine po Hidžri. Njegova najvažnija pisana djela su: *Ilal al-wuqūf* (ovo djelo je poznato i pod naslovom *Al-Waqf wa al-ibtidā' al-kabīr*), *Wuqūf al-Qur'ān* (ovo djelo poznato je i pod naslovom *Al-Waqf wa al-ibtidā' aṣ-ṣağīr*), i *Ilal al-qirā'āt*.

⁵ Abū 'Abdullāh b. Muḥammad b. Ṭayfūr as-Siğāwandī, *Kitāb al-waqf wa al-ibtidā'*, Amman, 2001, str. 123.

⁶ Muḥammad b. 'Abdulḥamīd b. 'Abdulqādir al-Bağdādī (umro 1649. g.) napisao je *manzūmu* - poučnu pjesmu pod nazivom *Mabādi' ma'rifa al-wuqūf: Principi poznavanja pauzalnih simbola* i kroz stihove predstavio funkciju pauzalnih simbola a pojašnjenje na njegove stihove uradio je Muḥammad b. Ibrāhīm b. Fāḍil al-Mašhadānī.

kako bi se lakše usvojila njihova funkcija i značenje. Pauzalne simbole El-Bagdadi je izložio u sljedećim stihovima:

ط: فَمِنْهُ وَقْفٌ مُطْلَقٌ وَالطَّاءُ

رَمَزٌ لَهُ تَعْرِفُهُ الْقَرَاءُ

م: وَمِنْهُ وَقْفٌ لِأَزْمٍ وَقَدْ وُضِعَ

لِرَمَزِهِ (الْمِيمُ) فَخُدُّهُ هُوَ وَأَطْعُ

ج: وَمِنْهُ وَقْفٌ جَائِزٌ وَالْجِيمُ

رَمَزٌ لَهُ فَاعْرِفُهُ يَا فَهِيمُ

ز: وَوَقْفٌ الَّذِي عَدَا مَجْزُورًا

وَذَاكَ مِنْ وَجْهِهِ بِ (زَايٍ) رُمُوزًا

ص: وَمِنْهُ قِسْمٌ وَقْفُهُ مُرَحَّصٌ

وَهُوَ الَّذِي (الصَّادُ) لَهُ مَلْحَصٌ

لَا: وَمِنْهُ قِسْمٌ وَقْفُهُ حَرَامٌ

وَالرَّمَزُ (لَا) فَافْهَمُهُ يَا غَلَامُ

ق: وَمِنْهُ قِسْمٌ وَقْفُهُ قَدْ قَبِيلا

وَالْقَافُ قَدْ أَضْحَى لَهُ كَفِيلا

Tā (ط): Kod njega je zastajanje općenito, „tā“ je tome simbol, što je učajima poznato.

Mīm (م): Kod njega je obavezno zastati, „mīm“ je tome simbol, pa tako prihvati i postupi.

Džīm (ج): Kod njega je dozvoljeno zastati, „džīm“ je tome simbol, znaj to, o razboriti!

Zāj (ز): I kod njega je zastajanje dopušteno, na što je „zājom“ ukazano.

Sād (ص): Kod njega je zastajanje kao olakšica odobreno, što je konsonantom „sād“ naznačeno.

Lā (لا): Znak je zabranjenom zastajanju, „lā“ mu je simbol, shvati to mladiću!

Kāf (ق): O zastajanju kod njega već je rečeno, „kāf“ je njegovim zaštitnikom postao.⁷

Ostale vrste pauzalnih simbola o kojima Es-Sidžavendi nije detaljno govorio u djelima o pauzalnim i početnim formama, ali ih

⁷ Muḥammad b. ‘Abdulḥamīd b. ‘Abdulādir al-Baġdādī, *Mabādi’ ma’rifa al-wuqūf : taḥqīq Muḥammad b. Ibrāhīm b. Fāḍil al-Mašhadānī*, Dubajji, str. 41-42.

je naveo u pojašnjenjima pauzalnih formi na nekim kur'anskim riječima, El-Bagdadi je predstavio kroz sljedeće stihove:

قَفٌّ: وَمِنْهُ وَقَفَّ حَكْمُهُ كَالْمُطَلَقِ
 وَرَمَزُهُ (قَفٌّ) يَا فَصِيحَ الْمُنْطِقِ
 صِلْ: وَعَكْسُ (قَفٌّ): (صِلْ) وَإِذَا كَانَ (صِلِي)
 فَالْوَصْلُ أَوْلَىٰ وَبِهِ اِعْمَلْ وَقُلْ
 قَفَّهُ: وَالسَّكْتُ قِسْمٌ مِنْهُ وَالرَّمْزُ (قَفَّهُ)
 أَوْ (سَكْتَةٌ) وَإِنْ تَشَأْ قُلْ وَقَفَّةٌ
 وَالْوَقْفُ فِي فَوَاصِلِ الْآيَاتِ
 شَاعَ عَنِ الْقُرَّاءِ وَالرُّوَاةِ
 وَإِنْ يَكُنْ فِي بَعْضِهَا (لَا) فَقِفْ
 أَوْ صِلْ لَكَ الْخِيَارُ ثُمَّ فَاعْرِفْ

Kif (قف): Propis je kod njega kao i kod „mutlaka“ općenit, „kif“ je tome simbol, o, ti, koji si u govoru rječit!

Sil (صل): Suprotno „kif“ jeste „sil“, a kada bude „sil“ nastaviti je preče, tako postupi i tako govori!

Kifeh (قفه): Riječ je o *sekti* čiji je simbol „kifeh“ ili „sekta“ a ako želiš, nazovi je terminom *vakfa*.

Pauziranje na kraju ajeta učestala je praksa kod učača i kod ravija.

Kada na nekim završecima ajeta dođe simbol „lā“, ti stani!
 Ili, po volji svojoj, produži!⁸

Kada je riječ o broju i vrsti pauzalnih simbola u štampanim mushafima važno je napomenuti da prilikom štampanja mushafa pauzalne simbole ustanovljava stručna komisija imenovana od strane izdavača. Na posljednjim stranicama mushafa ponuđene su definicije i značenja znakova za zastajanje.⁹ Koji dijakritički znakovi se nalaze u mushafima, zavisi od toga u kojem islamskom centru su štampani, i koja je, od zvanično usvojenih verzija, korištena.

Na našim prostorima imamo različite verzije pisanih i štampanih mushafa, među kojima postoje određene razlike u vezi s upotrebom pravopisnih, tedžvidskih i drugih znakova, tako da je nužno upoznati se s tim znakovima i razumjeti njihovu funkciju,

⁸ Al-Baġdādī, *Mabādi* '..., op. cit., str. 47.

⁹ Ḥusnī Šayḥ 'Uṭmān, *Ḥaqq at-tilāwa*, Damask, 1998, str. 111.

shodno verziji mushafa koju koristimo, a suština je u tome da se naše oko srodi s mushafskim pravopisom.¹⁰

Mushafi istambolske pravopisne verzije bili su u širokoj upotrebi među muslimanima u Bosni i Hercegovini, a tedžvidska pravila izučavala su se iz udžbenika koji su bili u suglasnosti s ortografijom tih mushafa, a u drugoj polovini 20. stoljeća uglavnom su se izučavala prema *Tedžvidu* hfz. Ćamila Silajdžića i kurra' hafiza Ibrahima Trebinjca,¹¹ jer su pravila ovog *Tedžvida* također bila u suglasnosti s ortografijom stambolskih mushafa.

Međutim, posljednjih nekoliko decenija u Bosni i Hercegovini su se u znatnijoj mjeri počeli koristiti mushafi štampani prema pravilima medinske ortografske verzije, tako da su mushafi istambolske verzije gotovo potisnuti, odnosno, sve se manje koriste. Tome je doprinijela i činjenica da su mushafi medinske ortografske verzije, kao poklon, dijeljeni muslimanima u Bosni i Hercegovini, za vrijeme i nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Medinski mushafi imaju specifične znakove koji često stvaraju dileme našim muslimanima i muslimankama kada iz njih uče Kur'an. Onaj ko ispred sebe ima mushaf medinske ortografske verzije a tedžvidska pravila usvaja prema *Tedžvidu* – *pravilno učenje Kur'ana* autora hfz. Ćamila Silajdžića i hfz. Ibrahima Trebinjca nailazi na poteškoće pri učenju, jer određeni znakovi objašnjeni u *Tedžvidu* – *pravilno učenje Kur'ana* nemaju istu funkciju i u mushafima medinske pravopisne verzije.¹²

Stoga, u ovom odjeljku ćemo ponuditi objašnjenje svakog pauzalnog simbola i njegovu specifičnu funkciju u mushafima medinske i istambolske ortografske verzije, te navesti odgovarajuće primjere iz Kur'ana.

---

¹⁰ Dževad Šošić, *Funkcije simbola u pravopisu medinskih mushafa*, Glasnik Rijaseta Islamske zajednice, Sarajevo, 2005, br. 1-2, str. 69.

¹¹ Vidi: Ćamil Silajdžić i Ibrahim Trebinjac, *Tedžvid – pravilno učenje Kur'ana*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – El-Kalem, Sarajevo, 2003, str. 75-77.

¹² Mensur Malkić, *Hafiz Ćamil Silajdžić : život i djelo*, Tugra, Sarajevo, 2014, str. 125.

Mushafi medinske ortografske verzije

U Mushafima medinske ortografske verzije, komisija zadužena za reguliranje pisanja mushafa pri *Akademiji Kralja Fahda* za štampanje časnog Mushafa u Medini,¹³ ustanovila je sljedeće znakove za pauzalne forme:

- *Mīm* (م) – Znak za obavezno pauziranje. Naprimjer:

$$14 \text{ إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ ۗ}$$
- *Lām-elif* (لا) – Znak da je pauziranje zabranjeno. Naprimjer:

$$15 \text{ الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ ۗ}$$
- *Džīm* (ج) – Znak da je pauziranje dozvoljeno u istoj mjeri kao i kontekstualna forma. Naprimjer:

$$16 \text{ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ ۗ}$$
- *Silī* (صلى) – Znak da je pauziranje dozvoljeno, mada je kontekstualna forma bolja. Naprimjer:

$$17 \text{ وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ ۗ}$$
- *Kilī* (قلى) – Znak da je kontekstualna forma dozvoljena ali je bolje pauzirati. Naprimjer:

$$18 \text{ قُلْ رَبِّيَ أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ ۗ}$$
- *Tri tačke* pozicionirane u slijedu (* *) – Znak da je pauziranje na prvom naznačenom mjestu uvjetovano izostavljanjem stanke na drugom naznačenom mjestu,¹⁹ i obratno. Naprimjer:

$$20 \text{ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ۗ}$$

U mushafima koji se štampaju u zemljama Magreba uglavnom se koriste isti dijakritički znakovi kao i u medinskoj

¹³ Vidi: *Mushaf*, štampan u Medini 1411. god. po H., ispisao perom kaligraf ‘Utmān Ṭāhā; Vidi: Riḥāb Muḥammad Mufīd Ṣāqaqī, *Ḥilya at-tilāwa fī taḡwīd al-Qur’ān*, Džidda, 2013, str. 295.

¹⁴ *Al-An‘ām*, 36.

¹⁵ *An-Naḥl*, 32.

¹⁶ *Al-Kahf*, 13.

¹⁷ *Al-An‘ām*, 17.

¹⁸ *Al-Kahf*, 22.

¹⁹ Vidi: Dževad Šošić, *Funkcije simbola...*, op. cit., str. 77.

²⁰ *Al-Baqara*, 2.

pravopisnoj verziji, s tim da se u mushafima koji su štampani u Tunisu nalaze, između ostalih, i sljedeći znakovi:

Mīm (م) - Ovaj znak ukazuje na potpunu pauzalnu formu (*al-waqf at-tām*).

Kāf (ك) - U ovom slučaju je zadovoljavajuća pauzalna forma (*al-waqf al-kāfī*).

Hā' (ح) - Ovim znakom se ukazuje na dobru pauzalnu formu (*al-waqf al-ḥasan*).²¹

U mushafima štampanim u Libiji²² korišteni su „Hibtijevi vakfovi“ (*wuqūf Al-Hibī*) koji je ustanovio Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Džumu‘a el-Hibti es-Simati el-Magribi (umro 930. god. po H.). Ova pauzalna forma zasnovana je na semantici i jezičkoj analizi, sadržava vrste pauzalnih formi koje su uobičajene osim neprikladne pauzalne forme (*al-waqf al-qabīḥ*), te sadržava i neka neobična mjesta za paziranje. Prema „Hibtijevim pauzalnim formama“ (*wuqūf Al-Hibī*) postupa većina muslimana Maroka, Tunisa i Alžira koji uče po kiraetu Nafi‘ b. Abdurrahmana b. Ebi Ne‘ima iz Medine (umro 169. god. po H.). Za označavanje „Hibtijevih vakfova“ korišten je simbol *ṣād* (ص).

Mushafi istambolske ortografske verzije

Kako smo već naveli, muslimani u Bosni i Hercegovini učili su iz mushafa štampanih prema pravilima istambolske ortografske verzije²³ prema Hafsovom rivajetu, te su i udžbenici iz kojih su se izučavala tedžvidska pravila bili koncipirani prema spomenutoj verziji.

Mushafi sitambolske ortografske verzije štampani od strane Mešihata Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini sadrže sljedeće znakove²⁴ za pauzalne forme:

²¹ Husnī Šayḥ ‘Utmān, *Ḥaqq at-tilāwa...*, op. cit., str. 113.

²² Vidi: *Mušhaf al-Ġamāhīriyya bi riwāya al-Imām Qālūn*, Tripoli, 2008.

²³ Prva litografija Kur‘ana u Osmanskom carstvu izrađena je 1879. godine u Istanbulu prema rukopisu Hafiza Osmana (1642-1698), poznatog osmanskog kaligrafa iz Istanbula koji je ispisao oko 300 primjeraka mushafa u *neshi* varijanti arapskog pisma.

²⁴ Znakovi za pauzalne forme preuzeti su iz mushafa štampanog u Sarajevu 1983. godine od strane Mešihata Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, koji je pisan rukom Hamida Al-Amidija (1891-1982) kaligrafa iz Istanbula. Pravo ime mu je Hamid Aytaç, a poznat je pod pseudonimom Hamid Al-Amidi.

- *Mīm* (م) – *vakf lāzim* (وَقْفٌ لَازِمٌ). To je znak koji ukazuje na obavezno zastajanje, naprimjer da učač obavezno pauzira na sintagmi

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ²⁵

- *Kif* (ق) – *el-emr bi-l-vakf* (بِالْوَقْفِ) je znak za obavezno zastajanje, npr.:

فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا²⁶

- *Tā'* (ط) – *el-vakf el-mutlak* (الْوَقْفُ الْمُطْلَقُ) ukazuje da na tom mjestu treba pazirati, npr.:

إِذَا قُضِيَ أَمْرًا فَايَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ²⁷

- *Džīm* (ج) – *el-vakf el-džā'iz* (الْوَقْفُ الْجَائِزُ) je znak da je paziranje dozvoljeno u istoj mjeri kao i kontekstualna forma. Naprimjer:

وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ²⁸

- *Kāf* (ق) – *filu-l-vakfi* (فِيْلُ الْوَقْفِ), jeste znak da je paziranje dozvoljeno, mada je kontekstualna forma bolja. Ako se pazira na ovom znaku proučene riječi ne treba ponovo izgovarati. Naprimjer:

يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ²⁹

- *Sād* (ص) – *vakf murehhas* (وَقْفٌ مُرَحَّصٌ). To je znak da je paziranje dozvoljeno ako učaču ponestaje daha, mada je kontekstualna forma bolja. Ako se pazira na ovom znaku proučene riječi ne treba ponovo izgovarati. Naprimjer:

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ³⁰

- *Zāj* (ز) – *vakf mudževvez* (وَقْفٌ مُجَوِّزٌ), je znak koji signalizira da je paziranje dozvoljeno, mada je kontekstualna forma bolja. Ako se pazira na ovom

²⁵ *Āli 'Imrān*, 7.

²⁶ *Aš-Šams*, 13.

²⁷ *Maryam*, 35.

²⁸ *Al-Baqara*, 30.

²⁹ *Al-Baqara*, 102.

³⁰ *An-Nisā'*, 7.

znaku proučene riječi ne treba ponovo izgovarati, naprimjer:

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ³¹

- ‘*Ajn* (ع) – *rukū*‘ (رُكُوعٌ). Ovaj znak se pojavljuje samo na kraju ajeta i ukazuje da je upotpunjena jedna misaona cjelina ili se završava kazivanje ili savjet, a sa sljedećim ajetom počinje nova cjelina. Ako učač uči Kur’an u namazu i želi da obavi pregibanje u namazu *rukū*‘ (رُكُوعٌ), onda mu je to prilika da učini *rukū*‘ (رُكُوعٌ), na tom mjestu,³² naprimjer:

وَمَا هِيَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشْرِ³³

- *Lām-elif* (لا) – je znak da nije dozvoljeno pauzirati. Ovaj znak je u značenju riječi *lā tekif* (لَا تَكْفٍ), to jest: „Ne pauziraj!“ jer značenje nije potpuno. Ali ako učač pauzira radi potrebe (*ad-darūra*), vratit će ili proučit će riječ na kojoj je pauzirao. A ako je ovaj znak na kraju ajeta i učač primijeni pauzalnu formu onda se ne mora vraćati niti ponavljati ranije proučenu riječ na kojoj je pauzirao,³⁴ naprimjer:

³¹ *Al-Inšiqāq*, 23.

³² Učač treba da obrati pažnju na smisaonu cjelinu ajeta. Ukoliko on ne uči suru u cijelosti već dio iz njene unutrašnjosti, trudit će se da odabere ajete s kojima se zaokružuje jedna smisaona cjelina, koja ima svoju zaokruženu poruku i kazivanje. Obratit će pažnju na znakove za zastajanje koji se, u ovom slučaju, nalaze na kraju ajeta, a ne u njegovoj sredini. Tako je najcjelishodnije da prouči ajete koji se nalaze između dva *ajna*. Takva cjelina naziva se *ašere*, a podrazumijeva desetak ajeta koji se nalaze između ova dva harfa (znaka). Halil Mehtić, *Vrijednosti učenja Kur’ana*, Islamski pedagoški fakultet, Zenica, 2010, str. 139.

³³ *Al-Muddat̃tir*, 31.

³⁴ Učač će izbjegavati završetak učenja na onim ajetima na kojima je znak *lā* (لا), zbog toga što on označava zabranu i što na kraju toga ajeta nije završena smisaona cjelina. Također, kada na namazu proučimo ajet na čijem kraju se nalazi znak *lā* (لا), po hanefijskom mezhebu, mekruh je završiti učenje i ići na *rukū*‘ (رُكُوعٌ), upravo zbog toga što nije završena jedna logička misao. Primjerice, kada učimo suru *El-Mā’ūn*, pokuđeno je nakon četvrtog ajeta ići na *rukū*‘ (رُكُوعٌ). Na njegovom kraju nalazi se znak *lā* (لا), a značenje ajeta glasi: „Teško se klanjačima!“ Ako bismo na ovim riječima završili učenje, ne bismo do kraja iskazali Allahovu namjeru i poruku tj. kojim klanjačima se prijeti. Ovdje se prijeti onim klanjačima *koji se nemarno odnose prema svome namazu*, dok bi se

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ۝٣٥

Osim ovih dijakritičkih znakova, u mushafima istambolske ortografske verzije, koriste se i drugi znakovi koje su hfz. Čamil Silajdžić i hfz. Ibrahim Trebinjac naveli u udžbeniku *Tedžvid – pravilno učenje Kur'ana*, a to su:

- *Kilī* (قلى) – *el-vakf evlā* (أَلْوَقْفُ أَوْلَى). Bolje je pauzirati.
- *Silī* (صلى) – *el-vasl evlā* (أَلْوَصْلُ أَوْلَى). Znak da je pauziranje dozvoljeno, mada je kontekstualna forma bolja. Ako se pauzira na ovom znaku proučene riječi ne treba ponovo izgovarati.

Usporedba pauzalnih simbola u medinskim i istambolskim mushafima

Prilikom štampanja mushafa stručne komisije su imale različite kriterije za primjenu pauzalnih simbola što se odrazilo i na njihovu različitu upotrebu u mushafima. Radi uporedbe, u sljedećim tabelama prikazat ćemo nekoliko ajeta u kojima su i u medinskoj i u istambolskoj ortografskoj verziji korišteni isti pauzalni simboli i nekoliko ajeta u kojima su različiti pauzalni simboli korišteni u dvjema ortografskim verzijama.

Tabela 1. *Upotreba istih pauzalnih simbola u istim ajetima*

Mushafi medinske ortografske verzije	Mushafi stambolske ortografske verzije	Sura i broj ajeta
فَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ ۗ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ	فَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ ۗ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ	<i>Yā-sīn</i> , 76.
الَّذِينَ تَتَوَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ ۗ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ	الَّذِينَ تَتَوَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ ۗ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ۗ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ	<i>An-Naḥl</i> , 32.
ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ ۗ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ	ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ ۗ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ	<i>Al-Baqara</i> , 2.

ta prijetnja mogla odnositi na sve klanjače, ukoliko bismo završili učenje na tom ajetu. Halil Mehtić, *Vrijednosti učenja...*, op. cit., str. 139.

³⁵ *An-Nās*, 1.

Tabela 2. *Upotreba različitih pauzalnih simbola u istim ajetima*

Mushafī medinske ortografske verzije	Mushafī stambolske ortografske verzije	Sura i broj ajeta
فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ ^ط إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً ^ط وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ	فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ ^ط إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً ^ط وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ	<i>Aš-Su‘arā’</i> , 139.
وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ ^ط كَانَتْهُمْ يَوْمَ يَرُونَ مَا يُوْعَدُونَ لَمْ يَلْبِثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنْ نَّهَارٍ ^ط بَلَاغٌ ^ط	وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ ^ط كَانَتْهُمْ يَوْمَ يَرُونَ مَا يُوْعَدُونَ لَمْ يَلْبِثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنْ نَّهَارٍ ^ط بَلَاغٌ ^ط	<i>Al-Aḥqāf</i> , 35.
فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا ^ط سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ^ط	فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا ^ط سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ^ط	<i>Al-Fath</i> , 29.

Zaključak

Zbog važnosti nauke o pauzalnim i početnim formama veliki broj učenjaka je uvjetovao da učitelj ne može dati diplomu učeniku dok učenik ne savlada pravila ove nauke jer je to važan osnov, preduvjet i garancija da će njegovo buduće učenje biti ispravno. To, dakako uključuje i podrazumijeva poznavanje i primjenu pravila koja se odnose na pauzalne simbole.

S ciljem olakšanja učačima Kur’ana u ovom radu smo ponudili objašnjenje svakog pauzalnog simbola i njegovu specifičnu funkciju u mushafima medinske i istambolske ortografske verzije, ukazali na mjesta za zastajanje i različite vrste pauzalnih formi, te ponudili prikaz korištenja i upotrebe pauzalnih simbola u istim ajetima u medinskoj, odnosno, istambolskoj ortografskoj verziji.

Zavisno koju verziju mushafa koristimo potrebno je ispoštovati izuzetno funkcionalan sistem pauzalnih simbola koji otklanja nejasnoće prilikom učenja, a koji je ustanovila stručna komisija imenovana od strane izdavača tog mushafa.

Literatura

- Ad-Dānī, ‘U. (2010). *Al-Muktafā fī al-waqf wa al-ibtidā’*, Kairo.
Al-Anbārī, M. (2012). *Īdāḥ al-waqf wa al-ibtidā’*, Kairo.

- Al-Baġdādī, M. (bez god. izdanja). *Mabādi' ma'rifa al-wuqūf : taḥqīq Muḥammad b. Ibrāhīm b. Fāḍil al-Mašhadānī*, Dubajji.
- Al-Ḥuṣārī, M. (2007). *Ma'ālim al-ihtidā' ilā ma'rifa al-wuqūf wa al-ibtidā'*, Kairo.
- An-Naḥḥās, A. (2002). *Al-qaṭ' wa al-i'tināf aw al-waqf wa al-ibtidā'*, Bejrut.
- As-Siġāwandī, M. (2001). *Kitāb al-waqf wa al-ibtidā'*, Amman.
- As-Siġāwandī, M. (2006). *'Ilal al-wuqūf, taḥqīq dr. Muḥammad b. 'Abdullāh b. Muḥammad al-'Idī*, Rijad: Maktaba ar-Ruṣd – Nāšīrūn.
- Aṭ-Ṭayyār, M. (1431. god. po H.). *Wuqūf al-Qur'ān wa aṭaruhā fī at-tafsīr*, Medina.
- Fazlić, F. (2004). *Muḥaf Fadil-paše Šerifovića*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Halilović, S. (2004). *Pravopis bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe.
- Ibn Ġazarī, M. (1985). *At-Tamhīd fī 'ilm at-taġwīd*; taḥqīq: 'Aliyy Ḥusayn al-Bawwāb, Rijad.
- Ibn Ġazarī, M. (2008). *Al-Muqaddima al-Ġazariyya*, Medina: Dār al-Hudā.
- Malkić, M. (2014). *Hafiz Ćamil Silajdžić : život i djelo*, Sarajevo: Tugra.
- Mehtić, H. (2010). *Vrijednosti učenja Kur'ana*, Zenica: Islamski pedagoški fakultet.
- Muḥaf*. (1412. god. po H.). Medina.
- Muḥaf*. (1983). Sarajevo: Mešihat Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Muḥaf al-Ġamāhīriyya bi riwāya al-Imām Qālūn*. (1999). Tripoli, Libija.
- Silajdžić, Ć., Trebinjac, I. (2003). *Tedžvid – pravilno učenje Kur'ana*, Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – El-Kalem.
- Šaqaqī, R. (2013). *Ḥilya at-tilāwa fī taġwīd al-Qur'ān*, Džidda.
- Šošić, Dž. (2005). *Funkcije simbola u pravopisu medinskih muḥafa*, Glasnik Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, br. 1-2, Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Šošić, Dž. (2005). *Veza između kiraeta i Osmanove ortografije Kur'ana : (magistarski rad)*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka : El-Kalem.

‘Utmān, Ḥ. (1998). *Ḥaqq at-tilāwa*, Damask.

THE FUNCTION OF PAUSE SYMBOLS IN MUSHAFS

Mensur Malkić, PhD

Abstract

In our homeland, Bosnia and Herzegovina, there are different versions of Mushaf characterized by certain differences in the use of orthographic, tajweed as well as pause signs and symbols, i.e., diacritical marks.

In this paper we will present the meaning and function of pause symbols in the Mushafs of the Medinan and Istanbul orthographic versions, which are widely used in our area, and to emphasize the importance of knowing and understanding their function as well as applying the corresponding rules, and to compare the pause symbols in the same verses of the Medinan and Istanbul orthographic versions.

Keywords: Mushaf, pausal and initial forms, contextual forms, pause symbols, diacritical marks, tajweed.

د. منصور مالكتش – مدرسة غازي خسرو بك في سراييفو

وظيفة علامات الوقف في المصاحف

الملخص

في وطننا، البوسنة والهرسك، يتم تداول إصدارات مختلفة من المصحف الشريف، حيث توجد اختلافات معينة فيما يتعلق باستخدام علامات الإماء، والتجويد، وعلامات الوقف، أي، علامات الإعجام والتشكيل. في هذا البحث، سنقدم معنى علامات الوقف ووظيفتها في المصاحف لإصدار المدينة المنورة والإصدار في إسطنبول، والتي تستخدم على نطاق واسع في منطقتنا. وكذلك سنشير إلى أهمية المعرفة بها وظيفتها وفهمها، وتطبيق القواعد التي تنطبق عليها، وسنقارن علامات الوقف في الآيات القرآنية نفسها واستخدامها في المصاحف في نسختي المدينة وإسطنبول.

الكلمات الأساسية: المصحف، الوقف والابتداء، الأشكال السياقية، علامات الوقف، علامات الإعجام والتشكيل، التجويد.